

## بررسی تغییرات ترکیبات اسانس گیاهان دارویی و خوراکی که با اشعه گاما ضد عفونی می‌شوند

محمد حسین صالحی سورمقی<sup>۱\*</sup>، غلامرضا امین<sup>۲</sup>، حمیرا زاهدی<sup>۳</sup>، هاله کوچصفهانی<sup>۴</sup>

- ۱- دانشیار، گروه فارماکوگنوزی و مرکز تحقیقات گیاهان دارویی، دانشکده داروسازی دانشگاه علوم پزشکی تهران
- ۲- دانشیار، گروه فارماکوگنوزی و مرکز تحقیقات گیاهان دارویی، دانشکده داروسازی دانشگاه علوم پزشکی تهران
- ۳- کارشناس، اداره کل آزمایشگاه‌های کنترل و نظارت بر امور غذا و داروی وزارت بهداشت و مرکز تحقیقات آزمایشگاهی غذا و دارو
- ۴- کارشناس، اداره کل آزمایشگاه‌های کنترل و نظارت بر امور غذا و داروی وزارت بهداشت و مرکز تحقیقات آزمایشگاهی غذا و دارو

\*آدرس مکاتبه تهران، دانشگاه علوم پزشکی تهران، دانشکده داروسازی، تلفن: ۶۶۹۵۹۰۹۰ (۰۲۱)

نمابر: ۶۶۴۱۱۷۸ (۰۲۱)، صندوق پستی: ۶۴۵۱ - ۱۴۱۵۵

پست الکترونیک: S-SURMAGHI@YAHOO.COM

تاریخ دریافت: ۸۴/۸/۲۲

تاریخ تصویب: ۸۵/۸/۱

### چکیده

مقدمه: یکی از معضلات استفاده از گیاهان دارویی و خوراکی، آلودگی‌های میکروبی و قارچی آنهاست که برای حل این مشکل امروزه از اشعه گاما به عنوان ضد عفونی کردن این گیاهان استفاده می‌شود. با توجه به این که گیاهان حاوی تعداد زیادی ماده شیمیایی هستند، احتمال تغییر و تحول آنها با تاباندن اشعه گاما امکان پذیر است. در صورت چنین تحولی می‌توان انتظار داشت که با این تغییرات، در خواص دارویی آنها تغییراتی حاصل شود و ممکن است در آنها مواد سمی، سرطان‌زا، محرک و نظایر آن ایجاد شود. هدف: در این پژوهش ده گیاه دارویی و خوراکی؛ نعنای کمی، نعنای فلفلی، گشنیز، رازیانه، زنجفیل، زیره سیاه، زیره سبز، بادرنجبویه، آویشن باغی و آویشن شیرازی که حاوی اسانس هستند، بررسی شدند.

روش بررسی: اسانس حاصل از بخش‌های مورد استفاده دارویی از گیاهان هدف، قبل و بعد از تابش اشعه گاما مورد آنالیز GC/MS، GC و سپس شناسایی ترکیبات اسانس قرار گرفتند و تغییرات حاصله بررسی گردیدند.

نتایج: نتایج نشان دادند که در شدت‌هایی از تابش اشعه گاما، از بین ده گیاه مورد آزمایش، اسانس گیاه گشنیز دستخوش تغییرات فاحش گشته است.

نتیجه‌گیری: نتیجه این تحقیق فرضیه موجود در زمینه احتمال تغییر ترکیبات در اثر تابش اشعه گاما را تایید کرد و موضوع آن می‌تواند در سطح جهان به صورت هشدار، عواقب احتمالی برای انسان‌ها را به صدا درآورد.

کلواژگان: اشعه گاما، اسانس، گیاهان دارویی، گیاهان خوراکی، نعنای کمی، گشنیز، رازیانه، زنجفیل، زیره سیاه، زیره سبز، بادرنجبویه، آویشن باغی، آویشن شیرازی



## مقدمه

با توجه به این که چند سالی است از اشعه گاما برای ضد عفونی کردن گیاهان دارویی و غذایی استفاده می شود، اطلاع چندانی از تغییرات احتمالی ترکیبات گیاهان در دست نیست. نمونه ای که در منابع بدان اشاره شده مربوط به برگ و میوه گیاه «سنا» است که به عنوان یک مسهل ایده آل در جهان به طور وسیع استفاده می شود. در حال حاضر برای ضد عفونی کردن آن ۱۰ کیلوگری (۱۰ KG) اشعه گاما استفاده می شود و استفاده بیشتر از ۱۰ کیلوگری توصیه نمی شود [۱]؛ اما در منابع اشاره ای نشده که اگر بیشتر از ۱۰ کیلوگری برای ضد عفونی کردن استفاده شود، چه تغییری رخ خواهد داد؛ هم چنین ذکر نشده که چرا در این حالت نمی توان گیاه را مصرف نمود. با این حال در زمینه تغییرات ایجاد شده در استفاده از اشعه گاما برای ضد عفونی کردن گیاهان اسانس دار که از حساسیت خاصی برخوردار هستند و بسیاری از آنها مصرف خوراکی و دارویی دارند، تحقیقاتی صورت نگرفته است.

بنابراین فرضیه زیر ارائه شد: «در ضد عفونی کردن گیاهان با اشعه گاما تغییرات شیمیایی ایجاد می شود». همراه با این فرضیه سؤالات زیر نیز مطرح شد:

- تا چه میزان اشعه گاما را می توان به گیاهان تاباند بدون این که تغییری در آنها رخ دهد.
- چه موادی بیشتر دستخوش تغییرات می شوند.
- مقایسه تغییرات گیاهان خشک و پودر آنها به چه نحو خواهد بود.
- چه شرایطی باید برای گیاهانی که با این روش ضد عفونی می شوند قایل شد.

به همین دلیل ده گیاه مشهور خوراکی دارویی که همه دارای رایحه هستند، برای این بررسی انتخاب و اسانس آنها با دستگاه GC و GCMS تجزیه و شناسایی و مقایسه شدند تا در صورت تایید فرضیه فوق، بتوان هشدار به جامعه جهانی در مورد عواقب احتمالی این روش برای سلامتی انسانها ارائه نمود.

## مواد و روش ها

ده گیاه با نام های فارسی و علمی موجود در جدول شماره ۱ انتخاب شدند [۲،۳،۴،۵].

گیاهان ردیف ۲، ۴، ۵، ۶، ۷ و ۱۰ که در زمرة پرمصرف ترین گیاهان دارویی و خوراکی هستند در تاریخ ۱۳۸۴/۱/۲۵ از بازار بزرگ تهران به صورت خشک خریداری شدند و گیاهان ردیف ۱، ۳، ۸ و ۹ در فاصله ماه های فروردین تا خرداد ۱۳۸۴ از مجموعه گیاهان موجود در هربراتورم (مجموعه آموزشی - پژوهشی گیاهان دارویی) دانشکده داروسازی تهران تهیه و خشک گردیدند (میزان رطوبت گیاهان بین ۷-۵ درصد بود). کلیه گیاهان تهیه شده، در هر بار یوم دانشکده داروسازی تهران شناسایی شدند و نام علمی آنها تایید شد. سپس اسانس ده نمونه اول قبل از تاباندن اشعه گاما، استخراج شد. ده نمونه دوم گیاهان هر کدام به وزن صد گرم در سازمان انرژی اتمی ایران در معرض پرتونگاری گاما به میزان ۱۰ و ۲۵ کیلوگری (kg) قرار گرفتند. ظروفی که گیاهان در آن قرار داشتند از کیسه های پلاستیکی بی رنگ بود.

اسانس گیری توسط دستگاه کلونجر و به مدت ۴ ساعت انجام شد. ۲۰ نمونه اسانس در دو حالت استخراج شدند. درصد اسانس حاصله در گیاهان قبل و بعد از تاباندن اشعه در صد گرم گیاهان یکسان بود.

اسانس ها پس از استخراج در شیشه های قهوه ای در بسته، جمع آوری و در یخچال نگه داری شدند. اسانس های به دست آمده در بخش آنالیز دستگاهی دانشکده داروسازی تهران با دستگاه های GC و GCMS آنالیز شدند.

## نتایج

پس از بررسی و مقایسه GC و GCMS، ۲۰ اسانس مشخص شد که ۱۸ اسانس در ۹ گیاه با اشعه به میزان ۲۵ کیلوگری در دو حالت بدون تغییر مانده بود. البته با اشعه به میزان ۱۰ کیلوگری تغییری در اسانس ها رخ نداده بود و تنها اسانس گشنیز دچار تغییرات زیادی شده بود. برای اطمینان اسانس گشنیز برای بار دوم با GC و GC/MS آنالیز شد. مقایسه دو گاز کروماتوگراف مس اسپکتر (GC/MS) اسانس گشنیز قبل و بعد از پرتونگاری گاما به خوبی و به وضوح



جدول شماره ۱- گیاهان مورد آزمایش در برابر اشعه گاما

ردیف	نام فارسی	نام علمی
۱	نعناع فلفلی	<i>Mentha piperita</i> L.
۲	نعنا قمی	<i>Mentha spicata</i> L.
۳	گشنیز	<i>Coriandrum sativum</i> L.
۴	رازیانه	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill.
۵	زنجفیل	<i>Zingiber officinale</i> Rose
۶	زیره سبز	<i>Cuminum cyminum</i> L.
۷	زیره سیاه	<i>Bunium persicum</i> (Boiss.) B. Fedtsch
۸	بادرنجبویه	<i>Melissa officinalis</i> L.
۹	آویشن باغی	<i>Thymus vulgaris</i> L.
۱۰	آویشن شیرازی	<i>Zataria multiflora</i> Boiss.

مشخصات GC و GCMS به کار گرفته شده در این تحقیق:

مشخصات دستگاه GC

۱- مدل دستگاه	HP 6890
۲- نوع ستون	5MS – HP
۳- طول ستون	30 m
۴- قطر ستون	0.25mm
۵- ضخامت لایه نازک	0.25 $\mu$ m
۶- برنامه ریزی حرارتی	60°(3min) 6°/min 220° (10min)
۷- دمای محل تزریق	250° C
۸- سرعت گاز حامل	1 ml / min
۹- نوع گاز حامل	He 99.999%



مشخصات دستگاه GCMS

Termostat 2000	۱ - مدل دستگاه GC
Termostat 2000 finningan	۲ - مدل دستگاه MS
DB-1	۳ - نوع ستون
30 m	۴ - طول ستون
250 μm	۵ - قطر ستون
0.1 μm	۶ - ضخامت لایه نازک
50° (0/5 min) 2.5°/ min 265° (30min)	۷ - برنامه ریزی حرارتی
250° C	۸ - دمای محل تزریق
265° C	۹ - دمای رابط GC و MS
1.5 ml/min	۱۰ - سرعت گاز حامل
He 99/999%	۱۱ - نوع گاز حامل

جدول شماره ۲- ترکیبات موجود در اسانس میوه گشنیز قبل از پرتونگاری گاما

ردیف	نام ترکیب	درصد جسم در اسانس
۱	α - PINENE	۰ / ۹۸
۲	P - CYMENE	۴ / ۶
۳*	LIMONENE	۴ / ۸۶
۴	γ - TERPINENE	۴ / ۷۶
۵	NONANOL	۰ / ۴۴
۶*	α - TERPINENE	۰ / ۲۵
۷	LINALOOL	۵۴ / ۱۹
۸*	CYCLOHEXANOL	۰ / ۳
۹	UN	۰ / ۶۷
۱۰	CUMINAL	۱۷ / ۷۶
۱۱*	SAFRANAL	۳ / ۳۸
۱۲	UN	۴ / ۴۱
۱۳	GERANYL ACETATE	۱ / ۱۳
۱۴	UN	۰ / ۵۳
۱۵*	THUJADIEN	۰ / ۶
۱۶*	MYRISTIC ACID	۱ / ۱۴

اجسام شناخته نشده UN

اجسامی که پس از اشعه دادن، در اسانس از بین رفته اند \*



هیدروکربور، الکل، الدهید، کتون و نظایر آن تشکیل شده و اکثر آنها دستخوش این تغییر و تحول شده‌اند.

بنابراین این طیف وسیع با تنوع زیاد اجسام می‌تواند نماینده بسیاری از اسکلت‌های شیمیایی موجود در گیاهان بوده و فرضیه اولیه تحقیق را تأیید کند.

این تحقیق که برای اولین بار در جهان صورت می‌گیرد به وضوح نشان داد که اشعه گاما می‌تواند با قدرت ۲۵ کیلوگری تغییرات شیمیایی در اسانس‌ها ایجاد کند. هم‌چنین موفق‌ترین نتیجه‌ای که می‌توان از آن کسب کرد این است که برای ضد عفونی کردن گیاهان به هر منظور و هدف باید ابتدا از تغییرات حاصله اطمینان پیدا کرد و برای هر گیاه میزان مطمئن اشعه گاما را تعیین نمود. این فاکتور یکی از عواملی است که هنوز متاسفانه در منوگراف‌ها و استانداردهای جهان مورد توجه قرار نگرفته و باید هرچه سریع‌تر به آن توجه نمود.

پیشنهادات براساس یافته‌های این تحقیق برای ادامه آن شامل موارد زیر است:

الف - گیاهان در معرض اشعه‌های با قدرت قوی‌تری قرار گیرند.

ب - به غیر از ترکیبات اسانس ترکیبات دیگری از نظر تغییر و تحول در نظر گرفته شوند.

ج - به غیر از گیاهان خشک، پودر آنها نیز در معرض تابش اشعه قرار گیرد.

د - در صورت تغییر مواد، جسم خالصی که تغییر می‌یابد به تنهایی در معرض تابش اشعه گاما قرار گیرد تا ارتباط آن با اسانس گیاه مشخص شود.

نشان می‌دهد که تغییرات زیر صورت گرفته است (جداول شماره ۲ و ۳):

الف: حداقل شش جسم لیمونن، آلفا ترپینی‌ن، سیکلوهگزانول، سافرانال، توجادین و اسید میریستیک که جمعاً ۱۰/۵ درصد اسانس را تشکیل می‌دهند پس از تابش اشعه از بین رفته‌اند.

ب: حداقل هفت جسم ۱- اوکتانول، کامفر، آلفا ترپینی‌نول، جرانول، تیمول و تترادکانوییک اسید که جمعاً معادل ۷/۶ درصد اسانس هستند بعد از تابش اشعه گاما تولید شده‌اند.

ج: تنها شش جسم آلفا پی‌نن، پاراسیمن، گاماترپینی‌ن، لینالول، بنزالدهید و جرانیل استات در هر دو اسانس قبل و بعد از تابش اشعه فقط از نظر کیفی بدون تغییر مانده‌اند.

در مجموع به هم‌ریختگی مهمی در ترکیبات اسانس گشنیز از نظر کمی و کیفی بر اثر تابش اشعه گاما ایجاد می‌شود، بدین نحو که تعدادی جسم از بین رفته و تعدادی جسم تازه تولید گشته که در نهایت موجب شده درصد ترکیبات در دو حالت کاملاً متفاوت باشد (جداول شماره ۲ و ۳).

د: شش جسم اشاره شده در بند ج کاملاً از نظر کمی تغییر نموده‌اند.

## بحث

آنچه این تحقیق نشان داد این است که بعضی از ترکیبات گیاهان و از آن جمله اسانس‌ها می‌توانند در برابر اشعه گاما تغییر شیمیایی دهند. اسانس گیاهان مورد آزمایش از ترکیبات متنوع منوترپنی، سزکویی‌ترپنی، خطی، حلقوی و از انواع



جدول شماره ۳- ترکیبات موجود در اسانس میوه گشنیز بعد از پرتونگاری گاما

ردیف	نام ترکیب	درصدجسم در اسانس
۱	$\alpha$ - PINENE	۰/۸۱
۲	P - CYMENE	۰/۵۵
۳	$\gamma$ - TERPINENE	۰/۵۴
۴*	1 - OCTANOL	۰/۹۳
۵	LINALOOL	۷۷/۴۳
۶*	CAMPHOR	۰/۲
۷*	MENTHOL	۱/۶۹
۸*	$\alpha$ - TERPINEOL	۰/۴۶
۹	UN	۰/۲۳
۱۰	CUMINAL	۳/۵۶
۱۱*	GERANIOL	۱/۱
۱۲	UN	۰/۳۹
۱۳*	THYMOL	۱/۳۴
۱۴	GERANYL ACETATE	۵/۰۸
۱۵	UN	۱/۸
۱۶*	TETRADECANOIC ACID	۱/۸۷

اجسام شناخته نشده UN

اجسامی که پس از اشعه دادن در اسانس تولید شده‌اند. \*

گیاهی از این مجموعه صمیمانه تشکر می‌کنیم. از سرکار خانم دکتر هما حاجی مهدی پور سرپرست بخش گیاهان دارویی و داروهای گیاهی اداره کل کنترل غذا و دارو جهت همکاری‌های صمیمانه سپاسگزاری می‌نماییم. همچنین از زحمات مرکز تابش اشعه گاما، سازمان انرژی اتمی ایران قدردانی می‌شود.

## تشکر و قدردانی

از مرکز تحقیقات علوم دارویی، دانشگاه علوم پزشکی تهران و زحمات جناب آقای دکتر عبدالهی معاونت محترم مرکز که بودجه این تحقیق را تامین نمودند سپاسگزاریم. از همکار ارجمند جناب آقای دکتر غلامرضا امین به خاطر زحمات ایجاد هربوراتوم گیاهان که برای اولین بار در دانشکده داروسازی تهران انجام شد و در اختیار قرار دادن نمونه‌های

## منابع

1. WHO Library Catalog Using in Publication Data. *WHO Monograph on Selected Medicinal Plants*. Volum 1. Geneva. 1999.
2. WHO Library Catalog Using in Publication Data. *WHO Monograph on Selected Medicinal Plants*. Volum 2. Geneva. 2002.
3. N. Grainer Bisset. *Herbal Drugs*. CRC Press. London. 2001.
4. Rudolf Fritz. *Herbal Medicine*. Thieme, New York. 2000.
5. Steven K. *The Review of Natural Products*. 2<sup>th</sup> ed. Facts and Comparisons. USA. 2000.
6. Varro E. *Pharmacognosy*. 9<sup>th</sup> ed. Lea & Febiger. Philadelphia. 1988.
7. GE Trease and WC Evans. *Pharmacognosy*. 12<sup>th</sup> ed. Beilliere Tindall. London. 1976.

